

Есеналиев А.Е.¹, Бекжігітова С.Б.², Утеева К.Қ.³

заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: Askat_01.31@mail.ru

²заң ғылымдарының магистрі, e-mail: sandu.83.83@mail.ru

³саясаттану ғылымдарының магистрі, e-mail: Uteeva1985@mail.ru

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты табиғи жүйелердің, қоғамның өмірлік маңызды мүдделері мен жеке тұлға құқығының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қатерлерден қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында төртінші ұзақ мерзімді басымдық ретінде, Қазақстан Республикасының азаматтарының денсаулығы, білімі мен әлауқаты деп атап көрсетілген. Бұл басымдықтың ішінде ауруды болдырмау және салауатты өмір салтын ынталандыру, нашақорлық пен наркобизнеске қарсы күрес, темекі мен алкогольді тұтынуды қысқарту, әйел мен баланың денсаулығын жақсарту, тамақтануды, қоршаған орта мен экологияның тазалығын арттыру мәселелері алға қойылған. Осыған сәйкес ғалымдар мен бүкіл қоғамның табиғи ресурстарын пайдаланудың адам үшін маңыздылығы мен табиғи ортаны қорғаудың қажеттілігі арасындағы қарама-қайшылықтарға байланысты дабыл қағуы өте орынды болып табылады. Маңызды табиғи ресурстарды өте көп мөлшерде шаруашылық мақсатқа пайдаланудың қоршаған ортаға тигізетін теріс зардаптары мен залалдарын жеңілдету, оларды барынша азайту және табиғи байлықтарды молайту жөніндегі шараларды жасау міндеті туындайды. Ол үшін келесі міндеттерді шешу қажеттіліктері туындайды: климаттың өзгеруі мен Жердің озон қабатының бұзылуына душар ететін антропогендік әсерді азайту; биоәртүрлілікті сақтау және жердің шөлейттенуі мен тозуының алдын алу; экологиялық апат аймақтарын, әскери-ғарыш полигондары мен сынақ кешендерін оңалту; Каспий теңізі қайраңының ластануының алдын алу; су ресурстарының тозуының және ластануының алдын алу; табиғи ластануларды, әуе бассейнінің ластануын, радиоактивті, бактериологиялық және химиялық, оның ішінде трансшекаралық ластануларды жою және олардың алдын алу; өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтардың жинақталу көлемдерін қысқарту; табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу болып табылады.

Түйін сөздер: қоршаған орта, ұлттық қауіпсіздік, табиғи ресурстар, ұлттық мүдделер, су қауіпсіздігіне қатер.

Esenaliev A.E.¹, Bekzhigtova S.B.², Uteeva K.K.³

¹candidate of legal Sciences, associate Professor, e-mail: Askat_01.31@mail.ru

²master of law, e-mail: sandu.83.83@mail.ru

³Master's degree of political science, e-mail: Uteeva1985@mail.ru

M. Auezov South Kazakhstan State University, Kazakhstan, Shymkent

Legal problems of environmental safety of Kazakhstan

The purpose of the state policy in the field of environmental safety is to ensure the protection of natural systems, the vital interests of society and the rights of the individual from threats arising from human and natural impact on the environment. The President's Address to the people of Kazakhstan noted the health, education and well-being of the citizens of the Republic of Kazakhstan as the fourth long-term priority. Among this priority are the issues of disease prevention and promotion of healthy lifestyles,

combating drug addiction and drug trafficking, reducing tobacco and alcohol consumption, improving the health of women and children, improving nutrition, clean environment and ecology. In accordance with this, it is very appropriate to signal scientists and the whole society in connection with the contradictions between the importance of the use of natural resources for humans and the need to protect the natural environment. The task arises to mitigate the negative consequences and damage caused to the environment by particularly important natural resources, to minimize their consequences and to create measures for the reproduction of natural resources. To do this, there are needs to address the following challenges: reducing the anthropogenic impact that leads to climate change and ozone depletion; preservation of biodiversity and prevention of desertification and land degradation; rehabilitation of ecological disaster zones, military space polygons and test complexes; prevention of pollution of the Caspian sea shelf; prevention of degradation and pollution of water resources; elimination and prevention of natural pollution, air pollution, radioactive, bacteriological and chemical, including transboundary pollution; industrial and household waste; prevention of natural and man-made emergencies.

Key words: environment, national security, natural resources, national interests, threat to water security.

Есеналиев А.Е.¹, Бекжигитова С.Б.², Утеева К.К.³

¹кандидат юридических наук, доцент, e-mail: Askat_01.31@mail.ru

²магистр юридических наук, e-mail: sandu.83.83@mail.ru

³магистр политологии, e-mail: Uteeva1985@mail.ru

Южно-Казахстанский Государственный университет имени М. Ауэзова,
Казахстан, г. Шымкент

Правовые проблемы обеспечения экологической безопасности Казахстана

Целью государственной политики в области экологической безопасности является обеспечение защиты природных систем, жизненно важных интересов общества и прав личности от угроз, возникающих в результате антропогенного и природного воздействия на окружающую среду. В Послании Президента страны народу Казахстана в качестве четвертого долгосрочного приоритета отмечены здоровье, образование и благополучие граждан Республики Казахстан. Среди этого приоритета поставлены вопросы профилактики заболеваний и стимулирования здорового образа жизни, борьбы с наркоманией и наркобизнесом, сокращения потребления табака и алкоголя, улучшения здоровья женщин и детей, повышения питания, чистоты окружающей среды и экологии. В соответствии с этим очень целесообразным является сигнализация ученых и всего общества в связи с противоречиями между важностью для человека использования природных ресурсов и необходимостью охраны природной среды. Возникает задача по смягчению негативных последствий и ущерба, наносимого окружающей среде особо значимыми природными ресурсами, минимизации их последствий и созданию мер по воспроизводству природных богатств. В связи с этим возникают потребности в решении следующих задач: снижение антропогенного воздействия, приводящего к изменению климата и нарушению озонового слоя Земли; сохранение биоразнообразия и предотвращение опустынивания и деградации земель; реабилитация зон экологического бедствия, военно-космических полигонов и испытательных комплексов; предупреждение загрязнения шельфа Каспийского моря; предупреждение деградации и загрязнения водных ресурсов; ликвидация и предупреждение природных загрязнений, загрязнения воздушного бассейна, радиоактивных, бактериологических и химических, в том числе трансграничных загрязнений; промышленных и бытовых отходов; предупреждение чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера.

Ключевые слова: окружающая среда, национальная безопасность, природные ресурсы, национальные интересы, угроза водной безопасности.

Кіріспе

Кез келген аумақтық-ұйымдастырылған қоғамның, оның ішінде Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігі ішкі және сыртқы факторлармен байланысты. Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге басқа мемлекеттердің ұлттық мүдделерін іске

асыруға байланысты туындаған экологиялық және сыртқы қатерлерден экономикалық мүдделердің басым болуы салдарынан туындайтын ішкі экологиялық қатерлердің алдын алу және әлсіреуі ықпал етеді. Басқа факторлармен қатар, экологиялық қауіпсіздік қатерлері мен қауіптерінің алдын алуда қоғамның экологиялық орнықты дамуын қамтамасыз

етудің құқықтық негіздеріне елеулі орын беріледі.

Ресейлік ғалым М.М. Бринчуктың пікірінше, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық негіздері «қоршаған ортаның сапасын нормалау, табиғатқа зиянды әсер ету, табиғи ресурстарды пайдалану, қоршаған ортаға жоспарланған қызметтің әсерін бағалау, экологиялық сараптама, экологиялық лицензиялау, сертификаттау, Экологиялық қолайсыз аумақтардың режимін реттеу, бақылау, заңды құқық бұзушылықтар және т. б.» болып табылады (Бринчук 1995: 13). Бұл-мақаланың бастамасы жоғарыда аталған барлық қаражат қажетті заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілерді, сондай-ақ табиғи ресурстарды ғылыми негізделген, ұтымды пайдалануды, оларды молайтуды және қоршаған ортаны жақсартуды қамтамасыз ететін шараларды әзірлеу және қабылдау жолымен пайдаланылады; экологиялық құқықтарды анықтау және азаматтардың өздері мекендейтін ортаға қатысты тиісті міндеттерін бекіту. Экологиялық заңнама қоршаған табиғи ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қорғау бойынша қоғамдық қатынастарды реттейтін актілер жүйесін білдіретін заңнаманың кешенді саласы. Экологиялық тұрақтылық қасиетіне негізделген экологиялық қызмет түрлерін жүзеге асыру саласы да қоғамда құқық тәртібін құру мақсатында болып табылады (Боголюбов 2001: 12). Экологиялық заңнама жүйесі экологиялық қатынастардың түріне байланысты нормативтік құқықтық актілерді қамтитын кіші жүйелерге бөлінеді: 1) Қоршаған табиғи ортаны қорғау жөніндегі заңнамалық актілер; 2) табиғат пайдалану жөніндегі заңнамалық актілер. Адам денсаулығын қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін экологиялық заңнаманың тағы бір кіші жүйесін атап өткен жөн. Адамның денсаулығы, өмірі, психологиялық жайлылығы қоршаған табиғи ортаның жағдайына байланысты.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнама жүйесінде: Табиғат қорғау заңнамасы мынадай заңнамалық актілермен берілген: 1996 жылғы 5 шілдедегі «Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар туралы», 1997 жылғы 14 сәуірдегі «атом энергиясын пайдалану туралы», 1997 жылғы 25 желтоқсандағы «энергия үнемдеу туралы», 2006 жылғы 7 шілдедегі «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы», 2007 жылғы 9 қаңтардағы Экологиялық ко-

декс, 2010 жылғы 4 шілдедегі «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы». 2. Табиғи ресурстар заңнамасы мынадай заңнамалық актілерді қамтиды: 2002 жылғы 3 шілдедегі «өсімдіктерді қорғау туралы», 2003 жылғы 9 шілдедегі Су кодексі, 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер кодексі, 2003 жылғы 8 шілдедегі Орман Кодексі, 2004 жылғы 9 шілдедегі «жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы», 2010 жылғы 24 маусымдағы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы». Халықтың денсаулығы мен өмірін қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен қорғау саласындағы заңнама: 1992 жылғы 18 желтоқсандағы Семей сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы, 1992 жылғы 30 маусымдағы «Арал өңіріндегі экологиялық қасірет салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы», 1998 жылғы 23 сәуірдегі «Халықтың радиациялық қауіпсіздігі туралы», 2009 жылғы 18 қыркүйектегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексін қамтиды. Халықтың өмірі мен денсаулығын қорғау саласындағы табиғат қорғау, табиғи ресурстар заңнамасы мен заңнаманың жиынтығы қоғамның экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негізін құрайды. Тәуелсіз Қазақстанның экологиялық заңнамасы жүйесінің дамуы қазақстандық қоғамда болып жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық жаңғырту процестерімен тығыз байланысты. КСРО ыдырап, 1991 жылы жаңа егемен мемлекеттің құрылуымен С.Т. Күлтелевтің пікірінше, Қазақстанның экологиялық заңнамасын дамытудың жаңа кезеңі басталды. Біз жоғарыда аталған автормен келісеміз, тәуелсіз мемлекеттің құрылуымен экологиялық заңнаманы дамытудағы жаңа кезең басталды. С.Т. Күлтелев атап өткендей, тәуелсіз Қазақстанның экологиялық заңнамасын дамытудың бірінші кезеңі 1991 жылы басталып, 1995 жылы Конституция қабылдануымен аяқталды.

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев бірінші кезеңде 1991 жылдан 1995 жылға дейін табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін пайдалану мен қорғауды реттейтін бірқатар кодификацияланған заңнамалық актілер қабылдады. Мәселен, 1992 жылы «Жер қойнауы және минералдық шикізатты қайта өңдеу ту-

ралы» Кодекс, «Семей сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы», «Арал өңіріндегі экологиялық қасірет салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» заңдар қабылданды. 1993 жылы – Орман кодексі, Су кодексі, «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 1994 жылы – «Халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 1995 жылғы 28 маусымда «Мұнай туралы» заң күші бар Жарлыққа қол қойылды. Қазақстанның экологиялық заңнамасын дамытудың бірінші кезеңі негізгі аса маңызды актілердің, мысалы жер қойнауы, су және орман ресурстары туралы заңнаманың жаңаруы мен сипатталады. Семей ядролық сынақ полигоны мен Арал апатының нәтижесінде зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы заңдар қабылданды.

Осы кезеңнің экологиялық заңнамасы мынадай ерекшеліктерге ие. Біріншіден, республиканың мазмұны мен нысаны бойынша экологиялық заңнамасы КСРО экологиялық заңнамасына сәйкес келді. Заң актілері кеңес уақытында қолданылған ұқсас заңдардың бейнесі мен ұқсастығы бойынша әзірленді. Д.Л. Байдельдиновтың пікірінше, мұндай қауымдастық тек экологиялық заңнаманың дамуында ғана емес, сонымен қатар ТМД елдері заңнамасының барлық салаларында да байқалды, ол Достастықты құрайтын мемлекеттер бұрын экономика жүргізудің нақты орталықтандырылған жоспарлы жүйесі мен бірыңғай заңнамасы бар бір елді ұсынды. Сонымен қатар, бұрынғы КСРО-да заң шығару практикасы бекітілді, онда республикалық заңнама іс жүзінде одақтық заңнаманы жаңғыртады. Екіншіден, экологиялық заңнама осы кезеңде негізінен жекелеген табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау саласындағы қатынастарды реттеуге бағытталған болатын. ТМД елдерінің экологиялық заңнамасын салыстырмалы талдау негізінде Д.Л. Байдельдинов барлық посткеңестік республикаларда экологиялық заңнама шамамен бір бағытта дамыды, оның құрылымында ресурстық кодекстерде кодификацияланған салалық Табиғи ресурстар заңнамасы басым болды. Үшіншіден, экологиялық заңдар тек жалпы принциптерді қамтып, қоршаған табиғи ортаның ластануын болдырмау жөніндегі шараларды нашар көрсете білді.

2007 жылы 23 қаңтарда Қазақстан Республи-

касының Экологиялық кодексі қабылданды, онда бүкіл тараулар мен баптар жануарлар дүниесін пайдалану жөніндегі талаптарға арналған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және орнықты даму жөніндегі мемлекеттік шаралар кешенін анықтау мақсатында Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасының басты өзектілігі мен басымдықтарын атап өтуге болады.

Бүкіләлемдік практикада айтылғандай, экологиялық мәселелерді оңтайлы шешудің және экологиялық апаттардың алдын алудың негізі кез-келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жүйесін экологияландыру болып табылады.

Қоршаған орта жай-күйінің нормативтік көрсеткіштеріне қол жеткізе отырып, экологиялық қауіпсіздіктің оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету осы тұжырымдаманың ережелерін кезең-кезеңімен іске асыруды көздейді.

1 кезең екі мың төртінші – екі мың жетінші жылдар қоршаған ортаның ластану деңгейін төмендету және оны тұрақтандыру жөніндегі іс-қимыл жоспарын әзірлеу.

2 кезең екі мың сегіз – екі мың оныншы жылдар қоршаған орта сапасының көрсеткіштерін тұрақтандыру және табиғат пайдалануға қойылатын экологиялық талаптарды жетілдіру.

3 кезең екі мың он бір – екі мың он сегізші жылдар қоршаған ортаның сапасын жақсарту және қоғамның экологиялық орнықты дамуының қолайлы деңгейіне қол жеткізу. Мұнда экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты мақсатын атап өткім келеді. Экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты табиғи жүйелердің, қоғамның өмірлік маңызды мүдделерінің және жеке тұлғаның құқықтарының қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсер ету нәтижесінде туындайтын қауіптерден қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу қажет: климаттың өзгеруіне және Жердің озон қабатының бұзылуына алып келетін антропогендік әсерді төмендету; биоәртүрлілікті сақтау және жердің шөлейттенуі мен тозуын болдырмау; экологиялық апат аймақтарын, әскери – ғарыштық және сынақ кешендерінің полигондарын оңалту; каспий теңізі қайраңының ластануының алдын алу; су ресурстарының сарқылуы мен ластануының алдын алу; тарихи ластануды, әуе бассейнінің ластануын, радиоактивті, бактериологиялық және химиялық ластануды жою және болдырмау;

өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтардың жинақталу көлемін қысқарту; табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу.

Жануарлар түрлерінің жоғалуы генетикалық деңгейде алуан түрліліктің жоғалуына әкеледі. Биоәртүрлілікті сақтаудың ең тиімді шарасы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды құру болып табылады. Республиканың ерекше қорғалатын аумақтарының алаңы 13,5 млн. гектарды немесе бүкіл аумақтың 4,9% – ын құрайды, бұл биологиялық әртүрліліктің экологиялық теңгерімін сақтау үшін мүлдем жеткіліксіз және 10%-ды құрайтын әлемдік стандарттардан төмен.

Жануарлар дүниесін пайдалану саласындағы құқық бұзушылықтардың серпініне өз қызметін, ең алдымен, түрлі пестицидтерді (улы химикаттарды) пайдалана отырып, тез арада пайда алуға бағыттайтын мемлекеттік емес меншіктің әртүрлі нысандары бар кәсіпорындардың пайда болуы мен дамуына елеулі ықпал етеді. Біздің республикамыздың көптеген аймақтарында экологиялық жағдай қолайсыз ғана емес, сонымен қатар апатты жағдай болып табылады (Галлямова 1998: 17).

Қоршаған ортаны ластайтын және табиғи тозуды тудыратын негізгі көздер? Бізді қоршаған ауа-газдардың қоспасы әйтпесе, біздің жер шарын үрлейтін атмосфера. Әр түрлі поллютанттардың түсуі, ал атмосфера стационарлық өнеркәсіп көздерінен қазіргі уақытта жылына 4 миллион тоннадан астам.

Қазақстанның атмосферасына жоғары уытты газ тәріздес және қатты заттардың едәуір мөлшері бөлінеді. Егер әртүрлі стационарлық көздерден шығатын шығарындылардың санын салыстырсақ, онда шамамен 50 пайыз жылу энергия көздерімен, ал 33 пайыз тау – кен және түсті металлургия кәсіпорындарымен шығарылады. Түрлі поллютанттардың шығарындыларының ең көп саны Шығыс Қазақстанда – жылына 2231, 4 мың т. болады, бұл бүкіл Қазақстан бойынша шығарындылардың жалпы санының 43 пайызын құрайды. Шығарындылардың саны бойынша екінші орында орталық Қазақстан. Солтүстік Қазақстанда жылына 363, 2 мың т. (7 пайыз) және Оңтүстік Қазақстанда жылына 415, 1 мың т. атмосфера ең аз ластанады, бұл 8 пайызды құрайды. Ең ұтқыр, кең радиусы бар, азот және күкірт тотығы болып табылады. Олар айтарлықтай қарауға ауыстырылады және әсіресе ауыл шаруашылығы дақылдарының өлуіне қатты әсер етеді.

Қалалар атмосферасының қатты және газ тәріздес поллютанттармен ластануы күн сәулесінің қарқындылығын азайтады, ауаны қатты бөлшектердің едәуір мөлшерімен ластайды, ол тұман мен түтіндердің пайда болуына ықпал ететін концентрацияның ядросы болып табылады. Қатты және газ тәрізді күйдегі атмосферадағы зиянды қоспалардың жоғары құрамы атмосфераның жылу қасиеттеріне әсер етеді. Күн сәулесінің әсерінен, фотохимиялық реакциялардың нәтижесінде суммация әсері пайда болады, бұл жаңа, уландырғыш заттардың пайда болуына ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде экологиялық қылмыстар туралы 11-тарауда 282-бап көзделген. Атмосфераға ластаушы заттарды шығару ережелерін немесе қондырғыларды, құрылыстарды және өзге де объектілерді пайдалану ережелерін бұзу, егер бұл әрекет ауаның ластануына немесе табиғи қасиеттерінің өзге де өзгеруіне әкеп соқса – қылмыстық заңнама бойынша жауапты болады.

Қоршаған ортаның, табиғаттың және биосфераның өмір сүру үшін өте маңызды табиғи компоненті су болып табылады.

Қазақстан Республикасында өзендердің орташа жылдық ағысы салыстырмалы түрде аз және жылына 101,9 км құрайды, ал бір су ағысы, мысалы, Амазонкада жылына 220 км құрайды. Қалған су ресурстары 43,5 км құрайды және шектес аумақтардан (Қытай, Өзбекстан, Қырғызстан) түседі. Халық шаруашылығында пайдалануға ие жер үсті суларының ресурстары 46 км көлемінде бағаланады оның ішінде ұзындығы 10 км астам 3447 көл, 4500 тоғандар мен су қоймалары бар.

Ең ірі өзендер Ертіс, Орал, Есіл, Тобыл, Оңтүстік және Орталық Қазақстанның ағыссыз аудандарынан Сырдария, Іле, Нұра, Сарысу өзендері болып табылады. Бұдан басқа, Қазақстан шегінде Арал теңізі мен Балқаш көлі сияқты ірі тұйық су қоймалары орналасқан.

Суды қалыптастырудың табиғи факторларына негізделген су ресурстарына тән тапшылығымен қатар, құрлықтың жер үсті суларының сапалық құрамына Ауыл шаруашылығын, су көлігін, өнеркәсіпті, энергетиканы және коммуналдық шаруашылықты қарқынды дамытуда көрінетін антропогендік қызметте де әсер етеді. Суды негізгі ластаушы өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы болып табылады. Бұдан басқа, судың сапасына диффузды ластану көздері әсер етеді, Бұл ауыл шаруашылығы алқаптарынан шайылатын улы химикаттар мен

тыңайтқыштар. Су сапасын айтарлықтай нашарлатады, оны улы өнеркәсіптік және тұрмыстық ағындар жасайды. Қалалар мен өнеркәсіптік орталықтарда сарқынды сулар су қоймасының жалпы жүктемесінің шамамен 15-20 пайызын ластанушы ингредиенттермен құрайды.

Жер үсті суларының сапасы мен санына теріс іс-әрекеттер суармалы жер алқаптарының ұлғаюына байланысты, әсіресе Қазақстанда аз емес және тұрақсыз ылғалдану аймақтарында шаралар көрсетеді. Республикадағы негізгі су тұтынушылар ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп және Жылу энергетикасы сияқты салалар болып табылады.

Судың аса өткір тапшылығы республиканың батысы мен оңтүстігінде байқалады. Негізгі су тұтынушылар суармалы егіншілік (72%), өнеркәсіп (29%) және коммуналдық шаруашылық (6,0%) болып табылады. Суармалы егіншілікте 1,5 – 2 есе артық су шығыны байқалады. Су ресурстарын қорғау мен ұтымды пайдаланудың маңызды бағыты жер үсті және жер асты суларының сапасын жақсарту болып табылады. Антропогендік әсерде Қазақстанның барлық өзендері мен су айдындарының гидрохимиялық, гидрологиялық және санитарлық режимі айтарлықтай өзгерді, сондықтан экономикалық және құқықтық тетіктерді құру, экологиялық нормалар мен нормативтерді, су, топырақ мониторингі және ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру жүйесін әзірлеу қажет. Қазіргі таңда Ата заңымыздың бұл нормасы, сақталмай келеді деп, айтуға болады. Себебі, табиғи ресурстарды ретсіз өндіріп, оларды тиімсіз пайдалануда. Қазақстан территориясының өте үлкен бөлігі әртүрлі факторлардың әсерінен кешенді ластанған, мысалы, ауаның, судың, жердің әртүрлі өндірістік зиянды қалдықтармен, улы газдармен және т.б. ластануда. Оған полигондарды, сынақ алаңдарын, «Байқоңыр» ғарыш кешенінің, ірі тау-кен өндірістерін, Балхаш, Арал, Каспий суларындағы экологиялық апаттарды, мыңдаған өндірістік кәсіпорын, заводтар мен фабрикаларды қосатын болсақ, Қазақстан территориясының нағыз апат алаңы екенін байқауға болады. Еліміздің территориясы дүние жүзінде 9-орынға ие болса да, шегі шектеулі. Жайылып жатқан территориямыздың жартысынан көбі өмір сүруге қолайсыз және ондай жерлердің көлемі күннен күнге өсуде.

Қазіргі кезде Қазақстан халқының біраз бөлігі тіпті жануарлар ішпейтін суды ауыз-су ретінде пайдаланып отырғаны айдан анық. Қалай десек те сол суларды ластап отырған өндіріс

орындарының саны азаюдың орнына, керісінше, одан әрі өсіп келе жатыр. Оның себебін жауапкершіліктің жоқ болуымен сипаттауға болады, олардың көбі аз мөлшердегі айыпты төлеу арқылы және басқа да жолдармен құтылып жатады. Қоршаған ортаны қорғау — өткір мәселелердің бірі және ол дереу шешімді талап етеді. Қазақстан Республикасының экологиялық жағдайы тіпті күннен күнге нашарлауда және ол ең алдымен халықтың денсаулығы мен өміріне өте үлкен залалдар әкелуде.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының жыл сайын беретін қорытындысына сүйенсек, дүниежүзінде тек ауаның ластануынан қайтыс болатын адамдардың саны, автомобиль апатынан қаза болатын адамдардың санынан асып отыр. Атмосфералық ауаға шетелдік және ұлттық өндірістік компаниялар зиянды газдардың үштен екі бөлігін тастайды екен (Культелеев 2003: 20). Қазіргі таңда елімізде 22 млрд. тоннадан астам өндіріс және тұтыну қалдықтары жинақталған. Оның 18 млрд. тоннасы техногенді минералды түзілімдер. Жыл сайын елімізде 700 млн. тонна шамасында өндіріс қалдықтары пайда болуда, оның 250 млн. тоннаға жуығы улы қалдықтар. Қазір кен және байыту кешендері қалдықтарының ең үлкен үлесі Қарағанды (29,4 пайыз), Шығыс Қазақстанда (25,7 пайыз), Қостанайда (17 пайыз) және Павлодар (14,6 пайыз) облыстарында. Өндіріс қалдықтарының басым бөлігін – 65 пайызға дейін, аршынды жыныстар, байыту қалдықтары, үйінділер және тағы сол сияқты техногенді минералды түзілімдер құрайды. Осы күндері жиналған аршынды жыныстар құрылыс материалдары ретінде және істен шыққан шахталарды, карьерлерді жабу мақсатында қолданылып отыр. Мысалы, «Қазақстан Алюминий» ААҚ өндіріс қалдықтары істен шыққан карьерлерде орналастырылады. Өткен жылы техникалық рекультивацияның бірінші кезеңі ретінде түзілген өндіріс қалдықтарының жалпы көлемінің 20 пайызы істен шыққан карьерлерді жабуға қолданылды. Сол сияқты Қарағанды облысының кәсіпорындары мен нысандарында былтырғы жылы түзілген қалдықтардың 41 пайызға жуығы қолданылған және кәдеге жаратылған. «Арселор Миттал Теміртау» АҚ-та түзілген қалдықтардың 25 пайызы кәдеге жаратылып, қайталама ресурстардың 35 пайыздан астамы өндіріске қайтарылған.

Республикада жиналған тұрмыстық қатты қалдықтардың көлемі 14 млн. текше метрден астамды құрайды. Жыл сайын елімізде 2,1

млн. текше метрден астам тұрмыстық қатты қалдықтар жиналады. Биылғы жылдың бірінші жартыжылдығында олардың көлемі 2,286 млн. тоннаны құрады, олардың 15 пайызы ғана қайта өңделеді. Тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу, олардың нақты жиналған көлемін азайтпайды. Олар үнемі арамызда болғандықтан тұрғындардың денсаулығы мен өміріне едәуір қауіп төндіреді. Елді мекендерде тұрмыстық қалдықтар үшін сынақ алаңдарының жоқтығы немесе олардың экологиялық, санитарлық-эпидемиологиялық талаптарға сай болмауынан барлық жерде кездейсоқ қоқыстардың пайда болуына әкелуде. Бүгінге дейін Қазақстанда қалдықтарды залалсыздандыру сынақ алаңдарында жинау арқылы жүзеге асырылады.

Тарихи иесіз қалдықтарға келетін болсақ, алдын ала анықтау және қолда бар мәліметтерді талдау нәтижелері бойынша тарихи иесіз қалдықтар саны республикада 1000-нан астам нысанды құрайды. Олардың 85 пайызы кен өндіру саласының 750 нысандарына, 13 пайызы иесіз сынақ алаң нысандарына және қалған 2 пайызы ауыл шаруашылығы мен басқа да жерлерде бар. Тұрақты органикалық ластаушылар ең маңызды экология мәселелерінің маңызды тұсы болып табылады. Оларды алдын ала анықтау барысында республикада құрамында 1,5 мың тоннадан астам тұрақты органикалық ластаушылары бар аумақ айқындалған. Қалдықтармен жұмыс істеу мәселелерін реттеу үшін министрліктің Экологиялық реттеу және бақылау комитетінде Қалдықтармен жұмыс істеуді реттеу басқармасы құрылды. Басқарма міндетіне еліміздегі қалдықтармен жұмыс істеу мәселесімен айналысатын барлық ведомстволардың жұмысын үйлестіру кіреді. Міне, осы мәселелерді шешу үшін Елбасының тапсырмасына сәйкес министрлік қалдықтарды басқару бойынша жұмыстардың үйлестірушісі болатын “Жасыл Даму” орталығы атты өндіріс және тұтыну қалдықтарын кешенді басқару бойынша орталық құруды көздейтін 2010-2020 жылдарға арналған “Қазақстан экологиясы” мемлекеттік бағдарламасын әзірледі. (Дастан 2009: 2)

Елбасының 2006 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру мақсатында бір жылдан соң Экологиялық кодекс қабылданды. Онда тұңғыш рет заңнамалық түрде орнықты дамудың негіздері бекітілді. Ең біріншіден, кодекске ең үздік еуропалық тәжірибеге сәйкес, қолжетімді үздік технологи-

ялар негізінде кешенді экологиялық рұқсаттар енгізілді. Соған сәйкес, кәсіпорындар өндіріс күрделілігі, қоршаған ортаға тигізетін әсерінің дәрежелері бойынша төрт топқа бөлінді. Бұл орайда экологиялық нормалауда қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштері қолданылады. Содан соң кодекске сәйкес, қалдықтарға меншік құқығы, оны бір тұлғадан басқа тұлғаға және мемлекетке беру жөніндегі нормалар енгізілген.

Қазір шетел компанияларының көбі қоршаған ортаны қорғауға байланысты өздеріне жүктелген міндеттерді толығымен атқара алмауда. Жыл сайын “Теңізшевройл” ЖШС, АДЖИП ККО, Атырау мұнай өңдеу зауыты секілді ірі кәсіпорындардың қызметі барысында экологиялық талаптардың орындалуын тексеру үшін министрліктің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті жоспар бойынша тексеріс жүргізеді. Кәсіпорындар тарапынан заң бұзушылық анықталған жағдайда, оларға заңмен белгіленген тәртіп бойынша шара қолданылады. Бүгінгі таңда еліміз қоршаған ортаны қорғау саласындағы табиғатты қорғау бойынша жан-жақты халықаралық жобалар мен бағдарламалар, келісімдер аясында Бүкіләлемдік даму банкі, Әлемдік экологиялық қоры, БҰҰ Даму бағдарламасы, Орталық Азияның аймақтық экологиялық орталығы, БҰҰ Еуропалық комиссиясымен басқа да көптеген халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықта. Әлемдік экологиялық қор, БҰҰ Даму бағдарламасы, Бүкіләлемдік банктің бірлесіп қаржыландыруы аясында онға жуық халықаралық жобалар жүзеге асырылуда. Олар Қазақстанда жылумен жабдықтаудың коммуналдық жүйесіндегі парниктік газдардың көлемін қысқартуға, су ресурстарымен экожүйелік басқару әдісін жақсартуға, Қазақстанда жел энергиясы рыногын дамытуға ықпал етуге, Қазақстанның далалық экожүйесінің ғаламдық маңызды биоалуандығын сақтауға бағытталған.

Еліміздегі әр аймақтың шаруашылығы, инфрақұрылымы әртүрлі, осыған байланысты, қоршаған ортаны ластаушы көздер де әртүрлі. Қазақстанның экологиялық зілзала аймағын және төтенше экологиялық жағдай аймағын белгілеу Үкіметтің қаулысымен бекітілген “Аумақтардың экологиялық ахуалын бағалау критерийлері” арқылы жүзеге асырылады. Арал өңірі мен Семей полигонынан зардап шеккен аймақтар экологиялық қасірет аймағы ретінде жарияланған. Ал, атмосфералық ауаның жал-

пы жай-күйін айтатын болсақ, 2012 жылдың қорытындысында атмосфералық ауаның ластану индексі бойынша ең көп ластану деңгейі Алматы және Шымкент қалаларында байқалған.

Осы факторлардың әсер етуінен өндірістік қалаларда аурулардың белгісіз түрлері тараған. Адамдардың өмір сүруінің орта жасы бірден төмендей бастаған, сонымен қатар өлім саны да кенеттен өсіп кеткен. Мамандардың дәлелдеріне сүйенсек, қазіргі кезде халық шегіп отырған зардаптар болашақта бірнеше ұрпақтарға үлкен кері әсерін тигізеді.

Қазақстанның денсаулық сақтау ұйымының хабарлауынша республикамызда әртүрлі улы газдардан зиян шеккен адамдарды емдеп, денсаулықтарын калпына келтіру үшін бірнеше миллиард тенге қаражат керек, дегенмен, бұзылған денсаулықты қайтадан бұрынғы калпына келтіру мүмкін емес (Боголюбов: 2001 13). Атмосфералық ауаға тасталатын зиянды газдардың үштен бір бөлігін тасымалдау көліктерінен шығатын газдар құрайды. Әрбір жеңіл көлік жылына ауаға 12-13 тонна улы заттар тастайды екен. Сонымен қатар, шетелдік және ұлттық өндірістік компаниялар, елдегі атмосфералық ауа мәселесін одан әрі өршіте түсуде. Атмосфералық ауаның автокөлік түтіндерінен ластану проблемасы халық жиі қоныстанған ірі қалаларға және өндірістік агломерацияларға тән. Бұл проблема және оның зиянды салдары қазіргі уақытта мүдделі мемлекеттік органдармен, мемлекеттік емес және ғылыми-зерттеу ұйымдармен зерттеліп, талқылануда. Қазіргі таңда қалалардың атмосфералық ауасының ластануында саны көбейіп жатқан автокөліктің үлесі мол.

Табиғатты қорғау саласының бірі – экологиялық бақылау. Бұл бағытта бірсыпыра жұмыстар іске асырылуда. Республика бойынша облыс, аудан, қалаларда айналадағы ортаны қорғау, экологиялық бақылау мекемелері құрылды.

Адам мен табиғат арасындағы қайшылықты шешуді қоғам реттейді, оның қызметі – адамдардың санасын тәрбиелеу және олардың өзін қоршаған әлемді қорғауға бағытталған ынталы жігерін қолдау.

Қазіргі уақытта барған сайын көптеген елдер оны шешу үшін өздерінің күш-жігерін біріктіре бастады. Ұзаққа созылатын экологиялық қауіпті жоюмен қатар, төтенше экологиялық жағдайларда көмек көрсетілуде. Осының бәрі БҰҰ-ның ұсынған “Жер біреу ғана!” деген ұранын жүзеге асыруды көздейді. Дүниежүзілік қауымдастық мынадай жағдайды басшылыққа алады: экология тұрғысындағы мәселелерді шешудің нақты жолы – адамдардың өндірістік және өндірістік емес іс-әрекетін бір қалыпты экологиялық дамуды – айналадағы ортаны жалпы адамзаттың және әрбір адамның мүддесіне сай тұрғыда өзгертуді қамтамасыз етіп ұйымдастыру.

Қорытынды

Экологиялық апаттан қалай құтылуға болады? Табиғатты қалай сауықтыруға болады? Бұл өте күрделі мәселе. Бұл үшін ең алдымен, адамдардың жалпы табиғатқа деген көзқарасын өзгертіп, дұрыстау керек, тәрбиелеу керек. Ол үшін балалар бақшасынан бастап, мектептерде, жоғарғы оқу орындарында, адамдардың табиғатқа, қоршаған ортаға деген көзқарасын өзгертіп, қалыптастыру керек. Қазіргі заманға сай экологиялық идеология қажет. Егер біз, жас ұрпақты жас кезінен бастап табиғатты сүйюге тәрбиелемесек көп нәрседен ұтылатынымыз хақ. Әрбір тәрбиеші, мұғалім, маман, басшы, экология негіздерін жақсы білуі қажет. Сонда ғана, әрбір адамның миында, қанында, көзқарасында қоршаған ортаны бүлдірмеу керектігі туралы негіз қалыптасады. Адамдар сонда ғана туған өңір табиғатын қорғауға белсенділік көрсете алады.

Әдебиеттер

Атырау облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының бас маманы Лаура Ахметова «Қолайсыз қоршаған орта мен адам денсаулығына келтірілетін зиянның орнын толтыру» www.atroblsud.kz/index.php?name=news&op=view&id=4

Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. – Алматы: «Жеті жарғы», 2000.

Боголюбов С.А. Задачи и системы экологического законодательства: матер. Всерос. науч. конф. «Государство и право на рубеже веков». – М., 2001.

Буричук М.М. Экологическое право (право окружающей среды). – М.: Юрист, 1995.

Галимова З. «Право человека на благоприятные окружающие среды (право на возмещение ущерба, причиненного здоровью неблагоприятной окружающей средой)» // Сборник статей слушателей юридического университета. – 1998.

Дастан Кенжалин. «Айналамызды аялайық» Қоршаған ортаны қорғау министрі Нұрғали Әшімовпен әңгіме. //Егемен Қазақстан. 17.10.2009.

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы Заңымен енгізілген өзгерістер мен толықтырулары (Қазақстан Республикасы Парламентінің 2007 ж., №10, 68-құжат). –Астана: «Елорда» бспасы, 2009. – 42 б.

Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2018 годы // Каз. правда от 10.12.03. – №7.

Култеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы: «Дәуір», 2003.

Куковси А.А. Государство как основной субъект обеспечения национальной безопасности: механизм реализации // <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-kak-osnovnoy-subekt-obespecheniya-natsionalnoy-bezopasnosti-mehanizm-realizatsii> Мухитдинов Н.Б., Мороз С.П., Куандуков К.Д. Состояние и тенденции развития экологического права РК // Известия. – 1997. – №7.

Мухаметрахимова А.Т. Сущность экологической безопасности и ее влияние на развитие в условиях глобализации // <https://articlekz.com/article/7406>

Назарбаев Н.А. Новый этап демократизации Казахстана – ускоренное развитие свободного демократического общества // Казахстанская правда, 2007.

Олимов М. Использование водных ресурсов в Центральной Азии: проблемы и угрозы // Материалы международной конференции «ШОС в поисках нового понимания безопасности». – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2008. – 192 с.

Саммит земли // Экологический курьер. – 2002 – 30 сентября.

References

Ayrau oblysynyng mamandandyrylgan audanaralyq jekonomikalyk sotynyng bas mamany Laura Ahmetova «Qolajsyz qorshagan orta men adam densaulygyna keltiriletin zijannyng ornyn tolytu» www.atoblsud.kz/index.php?name=news&op=view&id=4

Bajdel'dinov D.L. (2000) Jekologicheskoe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan. – Алматы: «Zheti zhargy».

Bogoljubov S.A. Zadachi i sistemy jekologicheskogozakonodatel'stvo: mater. Vseros. Nauch. Konf. «Gosudarstvo i pravo na rubezhe vekov». – М., 2001.

Burinchuk M.M. Jekologicheskoe pravo (pravo okruzhajushhej sredy). – М.: Jurist,1995.

Galimova Z. «Pravo cheloveka na blagopriyatnye okruzhajushie sredy (pravo na vozmeshhenie ushherba prichinennogo zdorovju neblagopriyatnoj okruzhajushhej sredoj» // Sbornik stat'ej slushatelej juridicheskogo universiteta – 1998 g.

Daстан Kenzhalin. «Ajnalamyzdy ajalajyq» Qorshagan ortany qorgau ministri Nurgali Əshimovpen әnggime. //Egemen Qazaqstan. 17.10.2009.

Qazaqstan Respublikasynyng 2007 zhylgy 21 mamyrdagy Zangymen engizilgen ozgerister men tolyktyrulary (Kazakstan Respublikasy Parlamentining 2007 zh., №10, 68-quzhat). –Астана: «Elorda» bspasy, 2009. – 42 б.

Konceptija jekologichesoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan na 2004-2018 godu, //Kaz.Pravda ot 10.12.03.-№7

Kulteev S.T. (2003) Jekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan. – Алматы: «Dәuir».

Kukovsi A.A. Gosudarstvo kak osnovnoj sub#ekt obespechenija nacional'noj bezopasnosti: mehanizm realizacii//<https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-kak-osnovnoy-subekt-obespecheniya-natsionalnoy-bezopasnosti-mehanizm-realizatsii>

Muhitdinov N.B., Moroz S.P., Kuandukov K.D. Sostojanie i tendensiii razvitija jekologicheskogo prava RK //Izvestija.-1997.-№7.

Muhametrahimova A.T. Sushhnost' jekologicheskoy bezopasnosti i ee vlijanie na razvitie v uslovijah globalizacii // <https://articlekz.com/article/7406>

Nazarbaev N.A. Novyj jetap demokratizacii Kazahstana uskorennoe razvitie svobodnogo demokraticeskogo obshhestva // Kazahstanskaja pravda, 2007.

Olimov M. Ispolzovanie vodnyh resursov v Central'noj Azii: problemy i ugrozy Materialy mezhdunarodnoj konferencii «ShOS v poiskah novogo ponimaniya bezopasnosti». – Алматы: Kazahstanskii institut strateicheskikh issledovaniy pri Prezidente RK, 2008. – 192 s.

Sammit zemli // Jekologicheski kur'er. – 2002 – 30 sentjabrja.